

زندان، هنر تنبیه یا مجازات قانونی

سیدعباس پورهاشمی

مقدمه:

مثلث قانون، جرم و مجازات از دیر باز در اجتماعات انسانی نقش اساسی داشته است. از زمانی که انسانها پا از عرصهٔ جامعه «بدوی» فراتر گذاشتند و در وادی جامعه «مدنی» گام نهادند، همواره قانون و حقوق در درون این مثلث باز تولید می‌شده است و بسته به نوع نظام سیاسی و فرهنگ سیاسی هر جامعه، اقتضاء و مناسبت خاص خود را پیدا می‌کرده است.

در قرون وسطی و دوران حاکمیت خودکامگی، مجازات و کیفر، ابزارها و روشهای خاص خود را داشته است و براساس آن تعامل میان قانون، جرم و مجازات صورت می‌گرفته است ولی در دوران جدید تعریف قانون و تعامل میان قانون و مجازات نیز تغییر کرده است و بالاخره در سیستم حقوقی کشور ما

نیز جایگاه زندان در حاله‌ای از ابهام قرار دارد و هنوز به طور روشن مشخص نیست که نگاه و منظر دستگاه قضایی به زندان، ناشی از نگرش حقوقی اسلام است یا ناشی از نگرش حقوقی غرب (خصوصاً فرانسه) ما در این نوشته کوتاه به ارزیابی و بررسی نگرشهای متفاوت نسبت به تعامل میان قانون - جرم - مجازات می‌پردازیم.

تحول مجازات

در دوران حاکمیت خودکامگی در غرب و بسیاری از جوامع گذشته، مجازات شکل شفاف و برهنه‌ای داشت، کیفرها بر روی بدن انسان به صورت علنی اجرا می‌شد و عموماً مجازاتها در برابر ایستادگی و مقاومت افراد در برخورد با خواست و اراده پادشاه تلقی می‌شد، از این رو قانون مرداف با خواست حاکم خودکامه بود و برای این که قدرت پادشاه به عنوان تنها قدرت مشروع در کشور مورد اطاعت همگانی قرار گیرد، مجازاتها به صورت خشن، صریح و بی‌پروا بود. تنبیه جسمی انسان با ابزار گیوتین به لحاظ ایستادگی او در برابر خواست و اراده حاکمان خودکامه، نظام کیفری خاصی را در حقوق گذشته ایجاد کرده بود. عناوین اعدام با گیوتین، قفس آهنی، سیاه چال، زنجیرکشی، قاپوق و... در ادبیات حقوق گذشته، حکایت از تلقی نوع مجازات در نظام کیفری خاص خود را داشته است، اما رفته رفته این نوع کیفرها و مجازاتها خصوصاً پس از انقلاب فرانسه در سال ۱۷۸۹ جای خود را به کیفرها و مجازاتهای آرام و بی سروصدا اما با نفوذ بیشتر و عمیقتر داد، به طوری که مجازاتهای جدید به جای تنبیه بدنی و فشارهای جسمی بر مجرمان به سمت و سوی مجازاتهای روانی و روحی حرکت کرد.

اعدامهای در ملأعام جای خود را به اعدام در زندان داد و مقرر گردید که اعدامها به صورت مخفیانه و در محیط بسته زندان صورت گیرد، از طرفی به جای شلاق و تنبیه‌های بدنی، بازداشتها و زندانی کردن مجرمان به عنوان ابزارهای جدید در

ترمینولوژی حقوق وارد شد. مجازاتها که در سابق شکل برهنه، شفاف و صریح داشتند، در حقوق جدید به اشکال مخفی، مبهم و آرام تبدیل شدند.

زایش زندان

«زندان» زائیده این دوره از نظام کیفری در حقوق است زیرا به جای شلاق و شکنجه در ملأعام، روان و روح مجرم در محیط بسته زندان، محدود نگه داشته می شد. ابزار زندان از آن رو بیشتر مورد توجه حاکمان قرار گرفت که هزینه‌های سیاسی زندان به لحاظ مخفی بودن و دور بودن از انظار عمومی بسیار کمتر از شکنجه و شلاق در ملأعام بود که باعث جریحه دار شدن احساسات عمومی مردم علیه حاکمان می گردید. از این رو شاید بتوان گفت که از ابتدای سده نوزدهم، نمایش عظیم تنبیه جسمی در انظار عمومی محو شد و نمایش درد از نظام کیفری حذف گردید و جای خود را به اشکال جدید مجازات داد.^(۱)

گرچه هنوز زندان در دوره‌های گذشته در غرب و شرق به عنوان یکی از ابزارهای تنبیهی مجرمان وجود داشت ولی زندان به صورت فراگیر و گسترده امروزی از سال ۱۸۱۰ با وضع قانون کیفری فرانسه و سال ۱۸۴۴ با وضع قانون بازداشت آغاز شد و زندان به عنوان یکی از اصلی‌ترین ابزارهای مجازات در ادبیات حقوقی فرانسه و سپس در حقوق بسیاری از کشورهای جهان وارد گردید.

حقوق جدید فرانسه نه تنها زندان را به عنوان یکی از پایه‌های اساسی نظام کیفری انتخاب نمود، بلکه زمینه‌های دانش و علوم جدید در ارتباط با نظام کیفری را نیز ایجاد کرد. جرم‌شناسی، روان‌شناسی مجرمان، جامعه‌شناسی جرم، تکنیکهای نظارتی،

۱- سیر تحول مجازات در غرب را میشل فوکو دانشمند فرانسوی معاصر به خوبی بیان کرده است. بررسی اطلاع بیشتر مراجعه کنید به میشل فوکو، مراقبت و تنبیه تولد زندان. مترجمان نیکوسرخوش و افشین جهاننیده (تهران، نشرنی، ۱۳۷۸)

ساختارهای اداری و سیستم اداره زندانها و... محصول این نوع نگرش به زندان بود.

زندان در حقوق ایران

گرچه گامهای زیادی برای بومی کردن حقوق در ایران برداشته شده است، ولی قانونگذاران و تدوین کنندگان اولیه قانون از زمان مشروطیت تا انقلاب اسلامی همواره به حقوق فرانسه و برخی دیگر از کشورهای اروپایی نظر داشته‌اند و بدون تردید حقوق جزایی و مدنی ایران ملهم از منابع حقوقی فرانسه است. از سوی دیگر فقه و حقوق اسلامی جایگاه کلیدی و اساسی در حقوق ایران دارد خصوصاً پس از انقلاب اسلامی که قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی بایستی مطابق اصل ۹۴ قانون اساسی منطبق بر موازین اسلامی باشد و مرجع تشخیص این موضوع نیز شورای نگهبان قرار گرفته است.

ارتباط حقوق ایران با فرانسه نقش بسیاری در تعیین جایگاه مجازات «زندان» داشته است. زندان به عنوان یکی از سهل‌الوصولترین ابزارها برای تنبیه و مجازات در اختیار دستگاه قضایی قرار گرفته است، اما این سؤال همواره مطرح است که آیا زندان بهترین گزینه برای اعمال کیفر است؟

بسیاری از جامعه شناسان معتقدند که زندان به خاطر داشتن عوارض منفی و آسیبهای اجتماعی ابزار مناسبی برای سیستم جزایی نیست، زیرا زندان گرچه شخص مجرم را در فضای محدود محصور می‌کند اما ارتباط با مجرمان دیگر، راه رشد و گسترش جرایم بالاتر را باز می‌گذارد به طوری که زندان به عنوان محلی برای آموزش مجرمان ابتدایی قلمداد شده است.^(۱)

۱- برای کسب اطلاع بیشتر درباره رابطه جامعه‌شناسی و حقوق مراجعه کنید به: هانری لوی برول و دبکران، حقوق و جامعه‌شناسی، ترجمه مصطفی رحیمی. (تهران سروش، ۱۳۷۱)

گرچه تفکیک و تقسیم زندانیان به جرایم مشخص و براساس سن و جنس می‌تواند کمک شایانی به کاهش معضلات زندان نماید، ولی همواره زندان به عنوان ابزاری نامناسب برای مجازات در نظام کیفری ایران مشکل آفرین بوده است. در حال حاضر نیز علی‌رغم وجود بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌های متعدد قوه قضاییه در خصوص جایگزینی مجازات زندان، طبق اعلام رسمی هر دقیقه یک نفر وارد زندان می‌شود که در مقایسه با نظام کیفری کشورهای پیشرفته قابل تأمل است.

بنابراین مشکل زندان در نظام قضایی کشور یکی از موضوعات اساسی است که بایستی توجه و عنایت ویژه‌ای به آن معطوف نمود.